

7.1

Jadranka Gvozdanović

Jezična norma i jezična kritika u hrvatskom jeziku

Prijevod teksta: Jadranka Gvozdanović i Iva Petrak

Abstract. Kritika jezičnih normi kao rasuđivanje o prikladnosti jezika postoji u hrvatskom jeziku još od početka književnog jezika u renesansnom razdoblju. Promišljanje o varijetetima i kvaliteti hrvatskog jezika, koje se temelji na rasprostranjenosti i sposobnosti književnog izražaja, datira implicitno (u smislu izbora varijeteta) od kasnog 16. i ranog 17. vijeka. Već 1595. godine pojavio se Rječnik pet najuglednijih europskih jezika Fausta Vrančića, među kojima je i dalmatinski hrvatski koji uključuje jezično blago nekolicine varijeteta. Pored toga inkluzivnog leksičkog modela javljaju se i rana gramatička razmišljanja o rasprostranjenosti i kulturnom značenju varijeteta. Prvu hrvatsku gramatiku napisao je godine 1604. Bartol Kašić dajući prednost najrasprostranjenijem dijalektu, iako to nije bio njegov vlastiti dijalekt. Takva promišljanja bivaju eksplicitno formulirana u 18. stoljeću te daju temelj standardizaciji u 19. stoljeću. Od kodifikacije početkom 19. stoljeća možemo govoriti o jezičnoj normi. Stručni izrazi *jezična kultura* i *jezična pravilnost* upotrebljavaju se od (relativnog) etabliranja jezične norme početkom 20. stoljeća. Eksplicitna kritika jezičnih normi razvija se šezdesetih godina dvadesetog stoljeća (Katičić 1963,1965), sedamdesetih godina usmjerava se na adekvatnost pojedinačnih jezičnih izjava, osamdesetih dobiva na zamahu, da bi 1990-ih godina tijekom restandardizacije jezika postala vrlo prominentnom. U novije doba, od ponovnog etabliranja hrvatske norme, nastaje veći broj publikacija o jezičnoj pravilnosti (primjerice Pranjeković 2010: *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*).

Keywords

jezična norma, jezična kultura, jezična pravilnost, dijalekt, standardizacija, restandardizacija, nacionalni identitet

Općenito

Kritika jezične norme kao promišljanje o prikladnosti jezika može se u hrvatskom jeziku naći već na početku književnog jezika tijekom renesanskoga razdoblja. Refleksija o varijetetima i osobinama hrvatskog jezika, koja se temelji na rasprostranjenosti i sposobnosti književnoga izražaja, datira od kasnog 16. i ranog 17. vijeka. Već godine 1595. pojavio se *Rječnik pet najuglednijih europskih jezika* Fausta Vrančića među kojima je i dalmatinski

hrvatski s jezičnim blagom iz više krajeva. Pored toga inkluzivnoga leksičkog modela javljaju se i rana gramatička razmišljanja o rasprostranjenosti i kulturnom značenju varijeteta. Prvu hrvatsku gramatiku napisao je godine 1604. Bartol Kašić dajući prednost najproširenijem dijalektu, iako to nije bio njegov vlastiti dijalekt. Takva razmatranja bivaju eksplicitno formulirana u 18. stoljeću i daju temelj standardizaciji u 19. stoljeću. Od kodifikacije početkom 19. stoljeća riječ je o *jezičnoj normi*. Stručni izrazi *jezična kultura* i *jezična pravilnost* upotrebljavaju se od (relativnog) etabliranja jezične norme početkom 20. stoljeća. Eksplicitna kritika jezične norme razvija se šezdesetih godina dvadesetog stoljeća (Katičić 1963, 1965, 2013), tijekom sedamdesetih godina usmjerava se na adekvatnost pojedinačnih jezičnih izjava, u osamdesetim godinama dobiva na zamahu i političkom kontekstu da bi 1990-ih godina tijekom restandardizacije jezika postala vrlo prominentnom. U najnovije doba, od novog etabliranja hrvatske norme, nastaje veći broj publikacija o jezičnoj pravilnosti (npr. Pranjković 2010: *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*).

Povijesno

Za povijest je bitna činjenica da hrvatski jezik u svojoj osnovici ima tri povijesna dijalekta, arhaični čakavski dijalekt, kajkavski i (novo)štokavski i svi oni imaju svoju kulturnu i jezičnu povijest. Štokavski dijalekt je migracijama u kasnom srednjem vijeku postao najprošireniji. Za njegov ugled bitna je dubrovačka književna baština, koja je od renesanse dijelom nastala na tom dijalektu. U hrvatskom srednjem vijeku književni jezici bili su latinski i hrvatska redakcija starocrkvenoslavenskog jezika uz vrlo ograničenu upotrebu (dijalektalnog) hrvatskog jezika, a rabila su se tri pisma: glagoljica, latinica i ćirilica. Istovremeno je narod govorio svojim dijalektalnim hrvatskim jezikom, koji je (pored ranijih pravnih i religioznih tekstova) tek u 16. stoljeća dobio status književnog jezika.

Jezična refleksija je u povijesti hrvatskog jezika usko vezana uz identitet na regionalnoj i nacionalnoj razini.

Kritika jezične norme pojavljuje se u povijesti hrvatskog jezika već u 16. stoljeću, kada su prvi renesansni književnici počeli pisati na hrvatskom jeziku (dok su prije toga crkveni književni jezici latinski i starocrkvenoslavenski bili osnovnim jezicima naobrazbe). Tadašnji hrvatski jezik

bio je u biti dijalektalni govor, uz regionalne utjecaje talijanskog, njemačkog i u manjoj mjeri mađarskog i turskog jezika zbog tuđe vladavine u tim krajevima. Prvi renesansni književnici kritički su se odnosili prema tim utjecajima. Za model su uzeli narodne pjesme (primjerice Đore Držić u Dubrovniku u 16. stoljeću) i posuđenice pokušali zamijeniti narodnim izrazima.

U 17. i 18. vijeku nastale su u kulturnim centrima na jadranskoj obali, Dubrovniku, Splitu i Zadru, jezikoslovne akademije u kojima se bavilo hrvatskim jezikom (djelomice i latinskim i talijanskim jezikom). U radu na trojezičnom rječniku *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino* „za slavensku mladež“, autor Ivan Tanzlinger Zanotti kritizirao je 1679. g. u Zadru utjecaj talijanskog jezika na hrvatski. Njegov suvremenik i leksikograf Pavao Ritter Vitezović, iz Ozlja, na granici triju dijalekata, koje je sve smatrao hrvatskim leksičkim blagom, žalio se zbog njemačkih, mađarskih i talijanskih riječi u Hrvatskoj. U najpoznatijem radu *Odiljenje sigetsko* cilj mu je bio održati slavni hrvatski jezik. U Splitu je osnovana Slavenska akademija, koja je imala dužnost održavanja čistoće hrvatskog jezika, kako nadbiskup Stjepan Cupilli javlja Papi 1713. godine (Ljubić 1869:344). Slavenska akademija, osnovana u Dubrovniku u 18. stoljeću, tražila je slavenske ekvivalente za talijanske posuđenice i davala prednost leksičkom blagu slavenskih jezika.

Početak 19. stoljeća, za vrijeme kratke francuske vladavine u Dalmaciji, postavljena je osnovica za brigu o jeziku na francuski način. Od 1805. do 1810. u Zadru izlazi časopis *Kraljski Dalmatin* za njegu hrvatskog jezika, koji objavljuje hrvatske prijevode talijanske terminologije iz javne i upravne sfere. Tako su nastali hrvatski prijevodi talijanskih riječi koje su do danas u upotrebi (npr. iz upravne terminologije *segretario* > *tajnik*, u bankarstvu *capitale* > *glavnica*, u kulturnom životu *teatro* > *(pri)kazalište*). Taj francuski model njege jezika stvorio je temelj za kodifikaciju hrvatskog jezika u slijedećim desetljećima.

Za odabir hrvatske jezične osnovice za standardnu normu od bitnog je značaja bilo kulturno sjećanje i s njim povezana svijest o identitetu (Vince 2002). Zbog svoje književne tradicije još od doba renesanse te tradicije narodnih pjesama (koje je već i Grimm visoko cijenio) kao norma odabran je štokavski dijalekt s područja Dubrovnika. Iz ideoloških razloga nastojalo se približiti drugim Južnim Slavenima, što je bio dodatan razlog za odabir ovog dijalekta koji se koristio u blizini granice s Bosnom i Hercegovinom i Srbijom. To je krajem 19. st. dalo osnovicu za tzv. hrvatskosrpski jezik,

koji se je kasnije razvio u dijasistem, konstrukt hrvatskog i srpskog. Kodifikacija krajem 19. stoljeća, i osobito tijekom 20. stoljeća, išla je u smjeru srpskog kao osnovice i eliminirala velik broj hrvatskih varijanata u službenom standardnom jeziku.

Suvremeno stanje

Hrvatskosrpski jezik postojao je uz manje promjene do poslijeratnog vremena, s prekidom tijekom drugog svjetskog rata, kada je hrvatski propagiran kao samostalan jezik. 1954.g. provedena je u komunističkoj Jugoslaviji pod političkim pritiskom unificirana kodifikacija hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog jezika kao zajedničkog standardnog jezika Hrvata, Bosanaca, Srba i Crnogoraca, što je za cilj imalo potiskivanje svakog oblika nacionalističkog separatizma. To je dovelo do otpora intelektualaca, koji se simbolično izražavao u kritici jezične norme. 1967.g. vodeće ustanove hrvatskog kulturnog i intelektualnog života potpisale su javnu deklaraciju o imenu i položaju hrvatskog jezika, u kojoj se kritizira zabrana hrvatskog imena te potiskivanje hrvatskih povijesno uvjetovanih varijanti iz jezične norme. Politički odgovor na to bile su represalije, ali je već 1971.g. uslijedilo Hrvatsko proljeće kao pokret otpora i borbe za slobodu. Idućih desetljeća glavni politički vođe za nezavisnost bili su većinom lingvisti (primjerice Babić i Brozović). Hrvatska kritika jezične norme tako je uistinu prethodila političkom pokretu za hrvatsku državnu nezavisnost.

Nakon stjecanja državne nezavisnosti 1990. godine jezik se iznova standardizira. To je u prvom redu značilo ponovno uključivanje leksičkog blaga hrvatskih dijalekata, varijanata iz ranijih faza hrvatskog jezika i govornih varijanata u normu standardnog jezika, kao i pojačanu uporabu tvorbenih modela koji su u hrvatski jezik ušli iz njemačkog za vrijeme Habsburške Monarhije, a kao takvi ne postoje u srpskom jeziku. Uz ovakvo novo vrednovanje nastao je hrvatski standardni jezik kao nositelj hrvatskog identiteta. Njegov nastanak pratio je intenzivan period jezične refleksije i jezične kritike, koja je istovremeno bila društvenopolitička kritika i promišljanje o identitetu. Promišljanje o jeziku i kritika jezične norme bili su katalizatori jezične i kulturne promjene u Hrvatskoj i osnovica diskursa o identitetu.

Literatura

- Brozović, Dalibor (1970): *Standardni jezik/ Teorija/ usporedbe/ geneza/ povijest/ suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor (1978): „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti“, Flaker, Aleksandar i Krunoslav Pranjić, ur., *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*. Zagreb: Liber: 9–83.
- Gaj, Ljudevit (1830): *Kratka osnovica horvatsko-slavenskoga pravopisanja*. Zagreb.
- Grčević, Mario (1997): *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*. Köln: Böhlau.
- Grčević, Mario (2001): „Über die kroatischen Veränderungen der 90-er Jahre zwischen Information, Desinformation und Sprachpolitik“. *Die slavischen Sprachen* 67: 23–77.
- Gvozdanović, Jadranka (2003): „Variation und Norm: Institutionalisierung neuer Normierungen im Slavischen“. U: Berger, Tilman/Gutschmidt, Karl (Hg.), *Funktionale Beschreibung slavischer Sprachen*. München: Sagner: 83–96.
- Gvozdanović, Jadranka (2010): „Jezik i kulturni identitet Hrvata“. *Kroatologija* 1.1: 39–57.
- Kapović, Mate (2011) *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.
- Kašić, Bartol (Cassius, Bartholomaeus) (1604): *Institutiones linguae illyricae*. Roma.
- Katičić, Radoslav (1963): „Normiranje književnog jezika kao lingvistički zadatak“. *Jezik* 11: 1–9.
- Katičić, Radoslav (1965): „Problem norme u književnom jeziku“. *Jezik* 13: 20–23.
- Katičić, Radoslav (2013): *Hrvatski jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Olesch, Reinhold (1977): *Institutiones linguae Illyricae/Bartholomaeus Cassius* [Nachdruck]. Köln/Wien: Böhlau Verlag.
- Pranjković, Ivo (2010): *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*. Zagreb: Disput.
- Samardžija, Marko (red.) (1999): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (2002): *lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, treće dopunjeno izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- Vrančić, Faust (Verantio, Fausto) (1595): *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae cum vocabulis Dalmaticis quae Ungari sibi usurparunt*. Venezia.